

Üna prouva da rehabilitaziun litterara per Gian Battista Fritschun, i'l 200level an zieva sia mort

Autor(en): **Gaudenz, Gion**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **114 (2001)**

PDF erstellt am: **16.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-236652>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Üna prouva da rehabilitaziun litterara per Gian Battista Fritschun, i'l 200^{avel} an zieva sia mort*

Gion Gaudenz

Perche mê avess quel scriptur da Schlarigna dabsögn da gnir rehabilito? L'es que gnieu fat da tüert? A nos savair, be persunas, las que las sun gnidas trattedas ingüstamaing, paun s'aspetter da gnir ün di rehabilitedas. Scha nus savains cha Gian Battista Fritschun ho publicho a Schlarigna (insembel cun sieu capabel stampadur Gisep Bisaz da Scuol), dal 1765 e 1789, duos cudeschs da chaunt da baselgia importants, e cha quellas chanzuns figüran in 20 numers aunch'hoz aint il cudesch da chaunt da la baselgia reformeda d'Engiadina e Val Müstair – il Coral – e ch'ellas vegnan chantedas gugent, schi po que a prüma vista parair surpü da vulair rumper üna launtscha per el.

La critica

Cò as stu dir il prüm duos plets dal muvimaint pietist dal 18^{avel} tschientiner. Quel resvagl religios culs iniziants Philipp Jakob Spener, August Hermann Francke cun sias ouvras praticas a Halle ed alura cul geniel cunt Nikolaus Ludwig von Zinzendorf a Herrnhut, es sto üna reacziun a l'ortodoxia reformeda – ad ün'expressiun da cretta chi d'eira dvanteda rigida, fraida e povra da saung. Ad es da savair ch'eir Gian Battista Fritschun, cun bgers oters predichants grischuns, simpatisaiva fermamaing culs «Herrnhuters», dapü: el staiva in relaziun persunela cun els ed arvschaiva bod minch'an lur mess-mischiunararis chi gnivan ün ad ün da sted regularmaing a fer ün viedi da visita cò in Grischun.

Characteristic per il muvimaint pietist e particularmaing per ils Herrnhuters es lur lingua religiosa chi sto volidamaing in ün tschert contrast cun quella tradiziunela: Scha l'ortodoxia avaiva fixo precisa-

---

* Quista contribuziun a las Annalas d'eira gnida scritta pel an 2000, ma ho gieu da gnir remissa pel 2001.

maing cu cha tuot avaiva da gnir formulo (pelpü in möd dogmatic), schi avaiva il pietissem da sia vart il bsögn da dir bgeras chosas in möd pü populer e simpel. El avaiva eir rischs illa mistica e nu füss inclegiantaivel sainza cugnuoscher p.ex. a Bernhard da Clairveaux chi ho musso a mediter bger pü intensivmaing il misteri dal patimaint, da las plejas e da la mort sün la crusch da Gesù. Singuls da quels chi haun criticho l'ouvra poetica da Fritschun s'haun a tuotta via familiarisos memma poch cun las tradiziuns linguisticas, illas quelas staiva eir Fritschun. Qualchosa chi in nos dis po parair exagero, sentimaints memma persunels ed intims, gniva inclet quella vouta in möd tuotafat resentieu e s-chet. A nun es dimena fat cun applicher ad ün examen dals texts da Fritschun precisamaing quellas imsüras e normas chi's po, cun bun dret, duvrer per tuot la poesia pü moderna.

Dal 1950 ho nos «bap dals poets ladins», Peider Lansel, fat cumpair sia *Musa rumantscha* chi chatta poch buns plets per Gian Battista Fritschun. El disch traunter oter: «*Frizzoni, chi ha üna facilità sten granda, sa minchatant as dozar cun soffel vairamaing inspirà surour il stret orizont pietistic. Mo dasper a quai chattainsa otras chanzuns stachidas cun banalitats o vödischmas repetiziuns. Tal fat cumprova l'absenza totala d'autocritica, bunamaing indispensabla pro minchün vögliand meritar il nom da poet. Frizzoni riv'ans dar bunas e magara fich bunas versiuns, [ma] be scha'ls originals sves sun bunischems, schi nun es il cas (e quai succeda pürmassa suvent) las forzas da Frizzoni nu sun lönych bricha bastantas per far landroura alch letta ... Lapro scriva'l ün noschischem rumantsch e motivescha quetant cun dir: 'da's conformar il plü pussibel al italian, accio eir pü facilmaing vegna inclet dal Italiauns'. – Supposiziun marscha, viss cha tals cudeschs pudaivan interessar be a Talians protestants, damaja Bergiagliots e Puschlavins, ils quals inclegiaivan in mincha cas bler letta il rumantsch co'l talian litterari. Frizzoni porta uschea eir el granda cuolpa, scha'l zierchel da plets esters as pudet inragischar uschè ferm in nos champ linguiistic, chi'l vainchavel tschientiner vains amo tanta fadia per il strar oura!*» (pag. 30).

Men Rauch, in sieus *Homens prominents d'Engiadin'Ota e Brauvogn*, trattand a Gian Battista Fritschun consainta fich ferm a la critica da Peider Lansel, ma admira da l'otra vart il fat cha Fritschun nun hegia s-chivieu la fadia da fer stamper in sia chesa, da Gisep Bisaz, sieus duos grandas ouvras da chaunt cun notas e texts.

L'arcugnuschentscha

Töna Schmidt, quel famus cugnuschidur da noss'istorgia engiadinaisa e grischuna, ho fat cumparair digià dal 1941 illas Annalas üna lavur extaisa (51 paginas), «*Il muvimaing pietist in Grischun*». Tschert cha quella lavur nun es dedicheda lönych brich be a Fritschun. Tuot-tüna ans voul que parair ch'el saja in cas, tuot otramaing cu Lansel, dad analiser las traducziuns e las chanzuns nouvamaing formuladas da Fritschun sainza pregüdizis: «*[Ils texts] as distinguan tras üna bella lingua vivainta... Il cuntgnü ais suvent profuond e sincer sentimaint religiüs, malavita massa attachà a la sensibilità ed a l'entusiassem per las plajas dal Salvader. Ingio cha sia religiüsità po as sviluppar libramaing ais Frizzoni in cas da prodüer vers da granda fidanza.*» (pag. 284) Ed el adüa ün vers sco exaimpel. Passand alura a l'examen dal seguond cudesch da Fritschun, sia *Testimoniaunza*, fo Schmidt bainschi tschertas arsalvas: «*Ils vers originals sun main frequaints in quella, ed eir la fuorma exteriura dal text [es] main pesunala co in seis prüm cudesch*» (pag. 284f.).

Jacob Michael ho scrit per ils duos toms da la Banca chantunela grischuna «*Bedeutende Bündner*» (1970) la contribuziun «*Gian Battista Frizzoni*». Sainza arsalvas do el ün parair dal tuot positiv da l'ouvra: «*Hier [in Celerina] war es auch, dass er seine prächtigen Werke schuf, durch die er und der Herrnhuter Pietismus durch die Jahrzehnte bis zum heutigen Tag weiter wirken*» (pag. 249).

Eir Gian-Paul Ganzoni chi'd ho publicho dal 1990 sia *Monografia da Schlarigna* ho dedicho tuottüna set paginas a Gian Battista Fritschun. Que ch'el scriva da si'importanza pel chaunt da baselgia d'Engiadina, do perdüta da stüdi approffundieu e da bun'incletta. El sbütta la critica aspra da Lansel decisamaing e sclarescha da che cha's tratta finelmaing tal chaunt da baselgia e disch: «*Frizzoni voul in prüma lingua scriver 'Canzuns spirituaelas' e na poesias liricas*» (pag. 197).

Impü adüja Ganzoni ün citat zuond amussaivel da Helmut Hatzfeld, quetaunt our da sia lavur *Frizzoni und die thematische Entwicklung des rätoromanischen Volksliedes*: «*Mit G. B. Frizzoni hat die Entwicklung des romanischen Kirchengesanges ihren Höhepunkt erreicht... Der Autor beweist, dass dem Romanischen eine überraschende Leichtigkeit eigen ist, lateinische und deutsche Lieder zu assimilieren.*» E Gian-Paul Ganzoni fo valair cun tuotta radschun: «*Scha's confrunta a Frizzoni cul pietissem tudas-ch, as po que con-*

stater cha quel es main entusiastic... tar Fritschun chattains nus üna sentimentalited modereda. El vo in se e s'evra a la grazcha da Dieu.»

La pü granda autorited in que chi pertuocha il giudicat da las ouvras poeticas avains spargno per l'ultim, a Reto R. Bezzola cun sia *Litteratura dals Rumauntschs*, 1979. Cur ch'el tratta las chanzuns da Fritschun, as cuntainta Bezzola da piglier suot la marella ils aspets litterarics e la fuorma linguistica da quellas. Scu cha que ans pera, ho eir el fat sieu examen sainza pregüdzis ed es rivo ad ün resultat tuottafat positiv: «*Buna part da sias chanzuns sun, scu tar sieus predecessuors, tradüttas dal tudas-ch; ma ellas sun suvenz poeticamaing superiuras a l'originel u paun concuorrer cun el, eir scha's tratta da cumposiziuns da valor scu las renumnedas chanzuns da Paul Gerhardt*» (p. 264).

Eir la lingua in part volidamaing italanisanta da Fritschun es Bezzola in cas da taxer cun las distanza vulida: «*Displaschavelmaing arrivains cun Frizzoni eir al punct il pü ot da quella italianisaziun, na be da l'ortografia, ma morfologica da la lingua, chi avaiava cumanzo as manifester fingio düraunt il 17avel tschientiner, prubabelmaing suot l'influenza da l'emigraziun engiadinaisa in Italia, dal stret contact culla Vuclina e cun Clavenna... Uschè scrivaiva Frizzoni fingio in sieu 'Avertimaint al benin Lettur' per las 'Canzuns spirituales': 'Nell'ortografia (sco maggior part, già usitô nels Psalms [da Wietzel!]) s'ho procurô da sriver, à pü possibel suainter la brevitæd e da's conformaer al Italiaun, accio eir pü facilmaing vegna inolet dals Italiauns, e nonostante ogn'ün poderò lêr suainter sia ordinaria prononzia. Ma l'italianisaziun resta scu tar Wietzel e Martinus experiura, il spiert da la lingua da Frizzoni ais püramaing rumauntsch e profuondamaing puter. Al character da l'Engiadin'ota correspuonda l'intimided dal sentimaint e da la lingua da Frizzoni e sieu sen da l'imsüra...» (p. 266).*

Uossa vulains nus pruver dad examiner sves traais aspets da l'ouvra poetica da nos scriptur engiadinais.

La lingua da Fritschun

Zieva cha nus avains udieu quists parairs, in part cuntradictoris, davart lingua e forza creativa da Gian Battista Fritschun, nu do que oter, cu da lascher gnir ad el stess a pled cun dasegs da sieus texts. Avaunt duos ans d'he eau let sieu inter cudesch *La Testimoniaunza* (cun 1047 paginas) chi'd es generelmaing bger main cuntschaint cun sieu

prüm cudesch dal 1765. Eau sun sto surprais d'inscuntrèr adün'ina-
vaunt bunas expressiuns rumauntschas, suvenz ün pledari chi ans fess
eir al di d'hoz tuotta onur, sch'èau nu vögl discuorrer uossa da sieus
imprasts taliauns.

Tschert cha que s'avess arcumando da rabaglier quists exaimpels da
lingua in ün tschert uorden, p. ex. il prüm ils substantivs, verbs, zieva
las expressiuns remarquablas etc., ma eau d'he preferieu da lascher
tuot i'l uorden da la successiun, scu cha s'inscuntra ils citats aint in
sieu cudesch. Ad es alura eir pü simpel per citer e chatter ils lös. Scha
eau scriv p. ex. «278,2» voul que dir cha'l citat po gnir controllo a pa-
gina 278 e cha's tratta dal *seguond vers*. Scha nus avains piglio nota
dal fat, cha i'l numer da las Annalas pel 2000 ad es gnieu tratto da
Dumenic Andry in «*Verbs particulars*» il fenomen eir rumauntsch dal
verbs cumbinos cun preposiziuns (scu *der our, der aint, der giò, der
sü*), schi po que interesser a pü d'ün sch'èau citesch eir divers da
quels exaimpels our dal cudesch da l'an 1789.

Mieus exaimpels our dal cudesch da Fritschun vögl eau lascher ster
tels e quèls, sainza and fer otramaing commentaris, be forsa indicher
cò e lo üna «traducziun in nos temp» u adür ün sinonim.

2,1 *Vhé!* [Mera. guarda!] *Dieu ün Aungel tramettet...*

28,61 *Chi, seis chiavels l'hó our spellô,*
Chi dand ad EL urtædas...

32,67 *In quel grand di, zuond bainmanvalg*
Füt El dalla sbiraglia [ils sbirs impertinents],
Mno, con orribel sieu travalg
Avaunt tuot la plebaglia... [pövel crudel]

35,73 *Pilato per politicær,*
S'servit da d'ün' üsaunza...

36,76 *Pilat' al pœvel dó la letta,*
E quæel, ch'els cernan, lo aspetta...

160,1 *Alchüns tiers GESU mnettan,*
Un suord, e balbarot... [balbagiant]

218,1 *Vhé! üna Duonna GESU vzet,*
Chi dudasch anns avaiva
Un Spiert d'infirmitæd, chi fet

*Chia craunchia ella giaiva,
E nun s'podaiva sü drizzær,
Ma crotscha zuond stuvaiva stær...*

Ils dicziunaris nun adüjan «craunch» (chi ho da significher evidaintamaing «krank»).

226,1 *Un lavadooir zuond singolær,
Con sia virtüd stupend, e rær...*

Quel «bagn» a Gerusalem vain tradüt solitamaing cun «puoz».

240,1 *E cò s'chiatetan bain dalum
Quels chi l'tribut scudaiven (inchaschaivan)...*

263,3 *D'quaist mæl, nos GESU 'ns pó trær our [deliberer]...*

272,1 *... schi gettan
Cò dêsch Alvruss [levrus] all' incontrær...*

276,7 *Má cur chia nus avains arvschieu,
Schi nu' ns' smanchain mæ via
Da d'ingrazchær nos Segner Dieu... («schmancher via»!)*

280,2 *Els da mangær à quia
Unguotta paun chiattær,
EAU, güns [gegüns] á tuotta via
Nu' 'ls vöelg licenciær...*

282,7 Per «duonnas» drouva eir Fritschun il vegl pled *donauns*.

293,20 *Quel pó allura predgær oura... [annunzcher]
Ed eir pustüd quella grand' ouvra...*

Ûn dals rers exaimpels da rimas na propi s-chettas. Dschain cò spe-ratiers cha taunt la lavur da Fritschun scu quella da sieu stampadur es fatta cun ün chüra ed exactezza exemplarica. In tuot il cudesch da sur 1000 paginas as chatta duos u trais fats da stampa!

297,8 *... Schi d' Te podains nus trær
Vigur, e züch, [züj] træs vaira fe...*

326,2 *... Eau pais [m'impais] chia bè nel muond sulet [cò: inter],
Quels Cudaschs cert nun stessan... [nun avessan lö]*

- 329 [In ün text da prosa a la fin da las chanzuns suainter il miraculs da Gesu]:
Grandas sun las Ouvras del Segner, e bain provædas oura da tuots quels, chi s' indellettan in quellas.
- 383,4 *Pe' l' maun dret, Petro allura
 Quel pigliand, l'hò alvantô,
 Ed in quel istant sü sura [dalum zieva]
 Füt el taunt fortifichô...*
- 387,14 *Dschand, ô GESU! ans perduna
 Tuots noss pchôs, ed eir ans duna
 Il dun dell' amelgdramaint,
 Ed il vair arfraischiamaint. [Legia «arfrais-chamaint» scu in püs oters lös, impè da «recreaziun»]!*
- 390,1 *... In GESU, lôds da tauntas sorts,
 Eir resüstaunza sü dals morts...*
- 395,15 *... Stant que chi craja 'l cour
 La buochia dess dir our...*
- 403,8 *... D' que dschains da tschiert [cun franchezza],
 Perdüttas essens, e 'l Sench Spiert...*
- 403,9 *Mà cur avettan quaist udieu,
 D' grand ira els crapaivan... [schluppaivan]*
- 408,1 *... Fadschaiva [scu Bifrun!] grands Signæls...*
- 423,4 *... E quel ais sainza cour, ...
 Il quæel sur que nun s' mouva. [da que nu's commouva]*
- 427,3 *... Seis patruns perque sun stôs
 Inasprieus [grittantos], stant els allura
 Füttan d' grand guadang privôs.*
- 428,7 *Terra trimbla [parallel cun Bifrun] cò zuond granda
 Fatta füt in ün dandet...*
- 430,13 *Richia grazia ans vain our [resulta per nus]...*
- 431,15 *... Sün Te saimper da guardær,
 Chia noss' orma s' innamura... [uschè eir 969,7]*

436,7 *Quel chi crajand in quaist Salvæder,
As tegna vi da d'EL rantô,
Pó truzzaggær [bun imprast dal tudas-ch!] contr' il tentæder.*

Cò füss dad atschegner eir a quella chanzun zuond originela davart
la serp i'l desert:

903,7 *A teis daints Truz! Serp vandschida!*

463,5 *Tieu Nom, ô Gesu! ais à nus
Pain [pegn] e chiaparra sgüra...
Desdrür po la bgerrüra
Da tuots ils misfats.*

481,4 *Scha l' Evangeli nun mussess
Quaist puonch, üngün cert nu' l'savess...[puonch, na «punct»!]*

488,2 *Güstia chi' ns ais ægna,
Ais pann zuond macolô,
E quella, ti' immægna,
Zuond brichia cert nun hò...*

492,5 *Schi! las Plæjas eir guardè
Sü'l Chô, Döess, Mauns, Peis, Flaung fattas...
E crajè chia quellas Nattas
Daun à vus la guarischun...*

493,8 *... Sco la pü sgrischus' ascria... [melnettaschia]*

510,6 *... E chiass' our [s-chassa, s-chatscha] l' iniquitæd,
Chi mieu cour inquietescha...*

516,2 *Ils ultims plæds da buns amichs dits our,
Solitamaing ans vaun zuond fich à cour,
Quaunt pü á cour á nus quels dajan [dessan] ir,
Chia GESU dschet in Crusch aunz sieu morir?*

518,3 *Quels, vers Emaus chi eiran instradôs,
Dal plæd da GESU gnittan taunt schiudôs... [inflammos]*

519,5 *Bavrantær... [der da baiver]*

526,5 *Immünchiadi... [a la veglia!]*

- 544,3 *Nus bsæng avains d'ün Dieu, chi'ns ais Salvæder,
Plain d' grazia, choentsch [bun], benin, e plain d' perdun...*
- 568,2 [Cur cha vegnan cun quels iffaunts tar Gesu, disch Fritschun
cha'ls scholars ils hegian *brunclôs*, lagnos, per cuntinuer]:
*Sur els as sdegnet [as grittantet],
Stant uschè s'contgnaivan.*
- 598,4 *Alloggær in quell' Ormetta
Nun pó mæ taunta rigur...*
Tscherts diminutivs haun ün sen particuler, cò: «quella bun'orma».
- 612,2 ... *Cur chia l' Infaunt füt armundô [per «circumcis»].*
- 613,4 *Quaist nom taunt bel da nos Paraint,
Pudains per Supplica dær aint... [numner, scu 762,4]*
- 629,7 *Quel do'm Tü per Passaport
Per entrær in vita...*
Cò e lo s'inscuntra eir ün pled chi pera modern (passaport).
- 664,4 *Cercham, raspam, mieu Pastur...*
- 665,7 *E perque mi' orm' ais quaida... [quieta]*
- 741,8 *In sa Chiappa Tü aint plajans,
Per chia saintans sa chialur...*
- 776,6 *Ah! Pchaduors! dschè, che s'impæra...*
- 789,6 *Ammiré quaunt perdunaivel...*
- 801,5 *Træs grazia, qui s'flæda [=esi be pussibel da viver], qui s'ais e
qui s'viva...*
- 841,3 ... *quel Sommo Bain,
Chi prains [a la veglia!] nu 'ns vain.*
- 924,5 *T'vælg mnær con forza viva,
T'portand á buna riva...*
- 940,3 *Da sia plainezza gugent EL dó our... [regala]*
- 958,4 *L'Autur da nossa vita,
Ais El con sia mort,
Quel d' oter nu' s' malquita [s'inquieta].*

- 958,5 *La Fè hó la virtüd,
Da fær amær pustüd
Nos Dieu e Redentur,
E 'l Prosssem [!] eir allur.*
- 963,5 *... quel grand bain,
Chia Tü con il Sench merit tieu
A nus pchaduors hæst agurbieu [acquisto].*
- 968,3 *La ti' amur nos intellet pò brichia
Comprender, ma 'l cour stou [stu] la crair...*
- 969,5 *La ti' amur pussaunza hó da vita,
Cur nus dardaint [exactamaing] la meditains...*
- 1009,4 *... Ed in tia chæra Bratscha
Raspam aint sco tieu Agné...*
- 1018,4 *Peraque gust' eau dutschezza,
Stant tü hæst sagiô pitrezza [amarezza].*
- 1024,4 *Brich condannær
Vælg [voul el], ma salvær...*
- 1038,3 *T' regorda d' me...
Per teis liams e giamgias [beffas] tias,
Per tia sait e tas fadias...*
- 1044,3 *Deng ais l'AGNE ch' ais stô mazzô,
D'artschaiver forza, e ricchezza,
Sabgêntsch', onur, la gloria, e fermezza,
Eir benediziun, sü 'l pü ôt grô [in pü grand'imsüra].*

Tschert cha cun adür quista glista da buns plets rumauntschs nu sun quels auncha pasantos cun las fermas influenzas taliaunas chi sun auncha bger pü facilmaing da chatter in sieu pledari. A nu fo dabsögn da registrer eir quels, perche els resultan adüna darcho be sulets our dals texts cha nus avains cito fin cò e cha gnarons auncha a citer. Ma eau crai cha la «supposiziun marscha» (Peider Lansel) saja tuottüna digià relativeda ün bun töch inavaunt.

Expressiuns poeticas tar Gian Battista Fritschun

Tar quista prouva da fer güstia a Fritschun, tar sia lingua e tar sieu savair poetic, tuocha que bain eir ch'èau adüja almain alchüns exaimpels chi illustreschan quaut ferma chi eira suvenz sia intuiziun poetica, quaut sgüra sia tschernä da plets, quaut s-chet e persunel sieu stil.

Ad es reramaing da chatter tar Fritschun ün trat patriotic (chi al-gurdess perfin a la «Canzun da la Libertad» da Martin Martin), ma be ün vers fo l'exceptiun:

465,10 *Las Libertæds chia Tü'ns hæst dô,
Per ta bontæd, ô Segner,
Fingió da taunts bgers anns innó,
Eir vœgliast las mantegner:
Vœgliast circondær
Con tieu guvern chær,
Con proteziun,
E benediziun,
La nossa chæra Patria.*

Fand surasèn a quel an chi gniva festagio in Israel mincha 50 ans (e chi purtaiva liberted e schligerimaint a bgers) disch el a la fin da listessa chanzun:

465,11 *Ló as pó giodair
L'ann d' giubileo vair,
Tiers Te, in Beadêntscha.*

Minchataunt algorda Fritschun cun sia dramatica a Durich Chiam-pel:

478,2 *... Chia suot Bandêra tia,
Træs tia Passiun,
Sternains per terra via
Quel infernæl dragun,
E stains con allegria
In ta proteziun [legia: pro-te-zi-un].*

In quista chanzun avaiavan d'avair, in tuot ils ses vers, la prüma e terza lingia listessa rima. Que vulaiava dir cha Fritschun stuvaiva chatter, u s-chaffir, 12 plets sün «-oria»...

Otras voutas ho gieu Fritschun il curaschi da s'exprimer bod in möd populer:

489,6 *La Fé ais calamita* [magnet],
Chi 'ns tira aint in Dieu;
Træs Fé, Tü 'ns est la vita,
Ed est con nus unieu...

492,3 *S'impissé chi saja Quel,*
Chi sün üna Crusch pendaiva?
L'ais vair Dieu, l'Immanuel,
Chi per vus alló penaiva;
Quaist ais vossa buna sort,
Ch'EL per vus in Crusch ais mort.

Suvenz haun ils vers ün bel svung chi algorda a la «Philomela» da Jon Martin, 1684:

553,7 *O Gesu! schi mirans*
Con grazia, e tirans
Tiers Te, ch'est nos Segner;
Chia possans ottegnier
Da Te vair agüd, Confort, e salüd:
Da tia Plainezza, In nossa scarezza [s-charsdet]
Infuonda [fo fluir] *la grazia, Chi hó l'efficazia,*
In gloria da 'ns mnær
Tiers Te Segner chær.

Ün oter bel exaimpel cul «stil da Martinus» chattessans a pag. 998.

564,6 *Avaunt la Fatscha del güst Dieu,*
Perque t'volains branclær [suvenz lingua intima!], *ô Segner,*
Con vaira Fè, ed eir at tegner
Per nos Salvæder benedieu.

Guardain ün mumaint ils schemas da vers cha Frizzoni avaiva da-vaunt se per fer sias traducziuns. Per *La Testimoniaunza* do il manuscrit da Fritschun (chi'd ho pudieu gnir scuviert illa biblioteca da la Fundaziun Tscharner a Zernez be cuort aunz la stampa da sia biografia in lingua tudas-cha) infuormaziun dinuonder ch'el avaiva sias muostras tudas-chas per mincha chanzun. El nomna la funtauna expressamaing. (Ushè eir in sieu manuscrit per las chanzuns spirituelas in lingua ita-

liauna dal 1790, il quèl as rechatta aint in listess cudesch). Per fer üna lavur dal tuot fundiva (ch'èau poss arcumander a qualchün oter) füss il prüm d'adür la fuorma tudas-cha d'ün vers, alura pür il transscrit da Fritschun. Quetaunt nu'ns pudains permetter cò, già brich pervi dal spazi cha que vuless.

Fritschun as sentiva bain dachesa – eir per taliaun – i'l schema da vers ABACCB adüna cun la prüma silba intuneda. Ün exaimpel:

568,3 *GESU 'ls dschet sün què,*
Ils Infaunts á quia
Gnir tiers Me laschè;
L'Reginam dels Cels [Tschêls]
Appartain ad els;
Tæl' ais vöeglia mia.

Ün schema bain different es il seguaint: ABABCCDDD

577,5 *Di, ô orma! che t'impæra?*
Gesu, nun voust tü tadtær?
E sa Vusch ammabla chæra,
Tü, aunch'huossa voust sbüttær?
Na uschia,
Orma mia!
Taidla Vusch taunt graziusa,
Tü ch' est tuot bsöegnusa,
Sajast d'grazia ansiusa [plain brama].

Fritschun es eir abel sainz'oter da metter in vers que chi pudess eser il cuntgnieu d'üna predgia:

584,3 *Má fin cura fær as daja*
A savair, quaist sieu morir?
Pür udí, El voutl chi saja
Quaist, fin Gesu vain á gnir.
E siand nun ais rivæda
Sia vgnüda, dess sa mort
Gnir à nus annunziæda
Da contin, tiers nos confort.

El nu s'ho stramanto da's metter eir vi da traducziuns difficilas: quellas cun diversas lingias cuortas, rimedas. Prubabelmaing cha que

es sto üna predilecziun dal pietissem, da der al vers la fuorma exteriura d'ün chalsch – segn da l'uniun cun Cristus – per il cas cha quel vain scrit in möd centro.

591,4 *O GESU! Sajast Tü sulet,
Da quaist nouv pær tuot lur dallet,
Lur vita, bain, e sprauenza;
Sur Els fò gnir que chia Tü hæst,
Morind, chær meritô, e dæst
Als teis in abbondaunza:
Allura.
Ogn' hura,
Ló e quia,
Sco gliעד tia,
Allegrezza
Gioderon, e contentezza.*

Cur ch'üna lingia es, seguond sieu sen, strettamaing collieda cun la prosma, discuorran ils poets da «l'enjambement». I'l vers da survart as vezza quel fenomen in püs lös, p. ex. da la quarta/5evla lingia, ma güst eir da la 5evla/6evla lingia – ed uschigliö suvenz i'ls exaimpels adüts.

S'inclegia cha per gnir a cugnuoscher texts da Fritschun, as po eir be piglier nos Coral (dal 1977) chi cuntegna 20 da quellas. Be cha per pudair duvrer quellas chanzuns i'l cult divin d'hozindi ed in scoula, haun quellas gieu da gnir vaira ferm surlavuredas ed adattedas eir a la scripziun dad hoz. Scha nus chattains scu nr. 58 i'l Coral «Tuott'allegrezza/immez tristezza...» (chi ho qualchosa d'ün sot ligerin), schi s'inscuntra tar Fritschun diversas chanzuns circa cun quel schema.

670,2 *Ah! sur me pouver,
Fó tü pür plouver,
La Manna tia,
Chi me nudria,
Ed am fó esser á te da dallet!
Tieu cour m' amuossa!
Eau stum á qui huossa;
Con granda bramma,
In mieu cour la flamma
Da ti' amur, con premura eau spet.*

Auncha pü ardainta a la fuorma da «In dir ist Freude» es:

723,3 *Gesu ais sprauunza,
E la spendraunza,
Da chi craja in sieu Nom,
E quel eir l'amma,
E saimper bramma,
Da 'l lodær scó Dieu ed Hom [ed umaun]:
Quel sa vusch ôda
E saimper giôda
Si' ardaintezza,
Si' allegrezza,
E pæsç ammabla,
Allelujá!
Quel il confessa,
E mæ nun cessa [tschessa, glivra],
Da 'l dær la gloria,
Chantand vittoria,
Con ammirabla
ALLELUJA!*

Corals cun ün simil svung, in fuorma e cuntgnieu, scu quels da la Philomela da Martinus, do que divers. Ün exaimpel:

734,2 *Cur satan m' assaglia,
E l' muond am travaglia;
Cur charn eir am tainta,
Al pchô ch' eau consainta,
Schi m' volv vers mieu Segner,
Ch' in maun am voul tegner,
Il quæ l m' ais sgürezza,
Ed ôta Fortezza,
E lô con fidaunza,
Eau poss trionfær
In quella possaunza
Chia Gesu m' voul dær.*

Chanzuns listessamaing vivas-chas e paraintas cun Martinus sun quellas a pag. 808, 842, 938 ed otras.

A s'inscuntra eir alchüinas chanzuns cha's pudess numner «experimentelas», perche ad haun solitamaing be ün vers, ma quel d'üna lun-

gezza straordinaria. Eir scha que ho vulieu curaschi per Fritschun, per as metter vi a quellas traducziuns, nu fo que dabsögn d'adür cò üna da quellas. Ans cuntantain cun indicher la pagina e la lungezza da quellas:

A pag. 808 cumainza üna chanzun chi drouva 10 paginas per sieu unic vers à trais vuschs chi cumpiglia 26 lingias. Ün pèr lingias bun-rumauntschas sajan tuottün'adüttas landrour:

812   *Con Crusch ed æschezza,
Con mort e tristezza,
Ils hæst tuots comprôs,
Per esser salvôs...*

Cha saja manzuno in passand: a pag. 826 chattains nus il coral chi vain chanto auncha suvenz *O vita ammabla | A viver con Dieu.*

Dals 9 vers ho Jon Grand sgür tschernieu ils megl ders per sieu Coral (1922).

Scu mincha chanzun da quista partizium, ho eir il coral a pag. 870 ün cuort titul in rima *Triunf del pchæder | chi hò 'l Salvæder.* Quel cumpiglia sün 11 paginas ün vers a trais vuschs. La specialited da la chanzun es quella, cha a la fin vegnan adüts ses lös biblics davart l'allegria dal crettaivel.

Sumgiaintamaing es que eir a pag. 886. Il vers à 12 lingias glivra cun verva:

*Nos ferm chiasmè, nos Spelm e spuonda,
Nos Schüd, Güstia, e Sabgêntscha,
Nos tuot e dretta Beadentscha,
E con ün plæd nos Gesu Redentur.*

Üna fuorma zuond artistica ho la chanzun a pag. 888 cun sieus set vers à nouv lingias dal schema da rima seguaint: ABBAACCCB.

Nus vzains: mincha rima tuorna trais voutas, eir cur cha las lingias sun be cuortinas. Adüjain per glivrer ün vers da quist'ouvra:

893,7   *La tia grazia ais á nus
Que chi 'ns pò contentær
E que chi 'ns pó salvær:
Tü est benin, e grazius,*

*Ed eir misericordius,
Perqué
Tiers Té
Con Fè
Suschains [legia sus-chains] ans approsmær.*

Cò vuless eau adür auncha varsaquaunts plets, druvos da Fritschun, chi'm peran remarchabels: In sia granda chanzun davart la paschiun da Gesu drouva el *linzouls* per «linzöls», in 451,11 *creschantær*, a pag. 830,1 *radschunær oura* per «predger», 856 *nunvariabel*, 866 *maslædas* per «schleppas», 897,5 *hævda* dad «avder», 902,3 *il vnin* per «il tössi» güst scu tar Giachem Bifrun. Ed in möd tuot natürel pigliaiva'l in sieus vers *arantær*, *arovær*, *l'agualg*, *la bgerrüra*.

S'inclegia cha que nu sto unicamaing ad a me da respuonder uossa a la dumanda cu cha que stetta cun la lingua e las capaciteds poeticas da nos Gian Battista Fritschun, uossa 200 ans zieva sia mort. Minchün(a) chi ho let quista contribuziun dess pruver svesch da respuonder a la dumanda, sch'el(la) pudess, cun me insembel der la vusch ad üna «rehabilitaziun» da quel Fritschun chi eira gnieu apostrofo pustüt da Peider Linsel e Men Rauch pervi da sia lingua italianisanta – que cha nus avains intaut per buna part imprains a cugnuoscher e güdicher scu üna appariziun da sieu temp e bricha be scu üna «supposiziun marscha» per guadagner dapü interessents (taliauns) per sieus cudeschs.

Zieva cha avaut ün an la chesa editura da Cuir *Bündner Monatsblatt* ho publicho *Gian Battista Frizzoni (1727–1800), Ein Engadiner Pfarrer und Liederdichter im Zeitalter des Pietismus*, edieu da Holger Finze-Michaelsen in collavuraziun cun Hans-Peter Schreich e l'autur da quist artichel, e cha la Chesa Paterna (cun sieu nr. 119) s'ho eir algurdeda da la persunalited d'Engiadin'Ota, ho que parieu il bun mumaint per al main fer la dumanda scha quel scriptur zuond productiv possa e dess gnir rehabilito. La resposta da l'autur sto scritta traunter las lingias.

